Gezinskapitaal

Familie, samenleving en overheid: de herontdekking van een ideaal

Laurens Wijmenga

Abstract Het christelijke denken over de gewenste maatschappijvorm is verrassend consistent. Kenmerkende elementen zijn: een kleine overheid en een sterke samenleving, gedragen door sterke gezinnen. Ideaal en werkelijkheid staan echter op gespannen voet. Dat komt niet alleen doordat christenen een minderheid zijn geworden in onze maatschappij, maar ook doordat het christelijke ideaal en praktijken van christelijke maatschappelijke actie niet overeenstemmen. Het veelvuldig inzetten van de overheid als instrument voor sociale gerechtigheid moet worden heroverwogen. Een herwaardering van de waarde van familiebanden moet tot uitdrukking komen in kleinere overheid en een lagere belastingdruk voor gezinnen. Dit artikel is een bewerking van mijn boek *Gezinskapitaal* (2018).

familie, gezin, ideale samenleving, belastingen.

1. De samenleving: een Platonische dystopie

"Wij willen het grootst mogelijke geluk voor de hele bevolking, want in zo'n maatschappij dachten wij de meeste kans te hebben rechtvaardigheid te vinden", zo schetste de Griekse filosoof Plato in 500 voor Christus het doel van zijn ideale staat (2012: 127). We verlangen allemaal naar recht, vrede en de kans onze talenten in te zetten voor de bloei van de samenleving. Toch kunnen onze beelden van deze ideale maatschappij sterk verschillen. Plato's ideaal was een samenleving waarin de staat dominant was in alle aspecten van het leven. Dit had grote consequenties, niet in de laatste plaats voor gezinnen en families. Alleen een gezonde en krachtige bevolking kon het voortbestaan van de polis garanderen, zo redeneerde Plato. Seksueel verkeer zou daarom streng gereguleerd moeten worden. Verstandige en gezonde burgers hadden een streepje voor, zij mochten met wisselende partners seksuele omgang hebben. Alleen hun kinderen hadden het recht deel te nemen aan de maatschappij. Voor andere kinderen was geen plek in Plato's ideale samenleving: "De kinderen van de minderbegaafde mensen en ook die van anderen voor zover zij met gebreken worden geboren, worden in het geheim ergens waar men dat niet kan ontdekken op passende wijze verborgen" (2012: 181).

De bevolking moest zich, volgens Plato, optimaal kunnen ontplooien om een zo groot mogelijke bijdrage te leveren aan de economie en het politieke leven. Zowel mannen als vrouwen mochten daarom niet worden belast met de hinderlijke zorg voor kinderen. Ouders zouden volgens Plato gedwongen moeten worden hun kinderen over te dragen aan speciale kinderverzorgers. Ouders

zouden geen onderscheid mogen maken tussen eigen kinderen en leeftijdsgenoten. Uiteindelijk zouden familiestructuren oplossen in een maatschappij waarin alles gemeenschappelijk was en men het woord 'eigen' niet meer zou kennen.

Plato's ideaal maakte weinig van zijn tijdgenoten warm. De Spartaanse samenleving, een belangrijke inspiratiebron voor Plato, was voor velen geen wenkend perspectief, maar een akelige dystopie. Plato's ideale samenleving kon beter beperkt blijven tot het rijk van de ideeën, zo vonden velen. Het beantwoordde niet aan de behoeften van concrete, levende mensen. Plato's leerling Aristoteles merkte bijvoorbeeld op dat het beter was om Plato's neef te zijn, dan een "zoon van allen" in zijn ideale staat. Want een "zoon van allen" betekende volgens Aristoteles slechts "door allen in gelijke mate verwaarloosd" te worden (1999: 25). Pas in de moderne tijd vonden aspecten van het Platonische ideaal weerklank. In kringen van nazi-Duitsland werd het gezin primair beschouwd als babyfabriek voor een sterk en zuiver Germaans ras. Euthanasie van zwak of ongewenst leven was niet alleen acceptabel, maar zelfs een moreel imperatief. Om sociale onrust te voorkomen gebeurde dit wel in verborgene. In onze huidige samenleving zou de implementatie van Plato's ideeën al beduidend gemakkelijker gaan. Ze zijn in feite de gewone praktijk. Denk bijvoorbeeld aan technieken voor geboorteregulering, het testen van ongeboren kinderen op mogelijke ziekten en de loskoppeling van juridisch ouderschap en biologische verwantschap.

Plato's ideale samenleving maakte weinig van zijn tijdgenoten warm

Ook de huidige nadruk op zelfontplooiing en de hoge arbeidsparticipatie van vrouwen, gefaciliteerd door een kinderopvangindustrie, weerspiegelen Plato's ideeën over de perfecte samenleving.

De koele ontvangst van Plato's ideeën in zijn tijd kan verder worden verklaard door het contrast met belangrijke waarden als trouw en exclusiviteit in de partnerrelatie. Deze waarden werden in de oudheid nog algemeen gedeeld (Kinneging 2005) en zijn ook terug te vinden in een belangrijke literaire bron uit de oudheid, de Bijbel. De Bijbel voegt hieraan twee waarden toe: de liefde tussen ouders en kinderen en de heiligheid van de bloedband (Steensma 1998). Gezin en huwelijk worden in de Bijbel geschetst als heilige instellingen die een rol spelen in Gods plan met deze wereld. Genesis verhaalt van de schepping van man en vrouw. God brengt hen bij elkaar, zegent hen en zegt: "Wees vruchtbaar en word talrijk, bevolk de aarde en breng haar onder je gezag" (*Genesis* 1,28). De aarde is immers niet geschapen om woest en leeg te zijn, zo zegt God tot Jesaja, maar om door mensen bewoond te worden (*Jesaja* 45,18). Wanneer vrouw en man samenkomen, ontstaat een nieuwe levenskrachtige cel die zich kan delen, een schakel in een keten van generaties die teruggaat tot de grondlegging van de aarde. In de Bijbel worden huwelijk en gezin zo hoog geacht, dat zij worden gebruikt als metaforen voor de relatie tussen God en Israël en tussen Jezus en Zijn kerk.

2. Een christelijk ideaal

Het is duidelijk dat Plato's ideale staat en de Bijbel tegenstelde visies vertegenwoordigen op familie, huwelijk en gezin. De doorwerking van Plato's ideeën in onze huidige samenleving moet dan ook bestreden worden door christenen. Daarbij zou een alternatief, christelijk geïnspireerd nar-

ratief behulpzaam kunnen zijn. Vele christelijke denkers hebben zich gewaagd aan een poging de ideale maatschappijvorm te beschrijven. Hun pogingen leidden tot verrassend consistente resultaten. Er zijn in ieder geval drie belangrijke punten van overeenstemming te benoemen, namelijk dat een goede samenleving bestaat uit sterke gezinnen, dat het goede samenleven begint in gezinnen, en dat de rol van de overheid idealiter beperkt is. Deze drie punten werk ik hieronder nader uit.

Het eerste punt is dat huwelijk en gezin respectievelijk het fundament en de hoeksteen vormen van de samenleving. Dit is niet alleen een christelijke gedachte: in vele godsdiensten en culturen wordt het huwelijk beschouwd als een heilige instelling en startpunt van het menselijk samenleven. In de bekende studie 'Social Structure' (1949) presenteerde Yale-professor George Murdock zijn bevindingen van een antropologisch onderzoek onder 250 samenlevingen uit de hele wereld. In sommige was het kerngezin, van een getrouwde man en vrouw met hun eventuele kinderen, de dominante leefeenheid. In andere vormde het kerngezin een bouwsteen van een grotere huishouding van meerdere generaties. Overigens is, anders dan soms wordt aangenomen, het westerse kerngezin geen product van de industriële revolutie. Historici gaan ervan uit dat het kerngezin, in ieder geval in Nederland, al eeuwenlang de dominante leefeenheid was (Van Poppel 2012:13).

Het tweede punt van overeenstemming is dat een bloeiende en eendrachtige samenleving niet alleen *bestaat uit* gezinnen, maar ook wordt *gebouwd in* de gezinshuishouding. De kerkvader Augustinus zegt treffend:

> "Omdat dus het huis van een mens het begin of een deeltje dient te zijn van de stad en omdat elk begin gericht is op een daaraan beantwoordende einde, en ieder deel op de volledigheid van het geheel waarvan het een deel is, ligt de consequentie wel zeer voor de hand, dat de huiselijke vrede gericht is op de burgerlijke vrede; met andere woorden: dat de geordende eendracht waarin de samenwonenden bevelen geven en gehoorzaam zijn, gericht is op de geordende eendracht waarin de burgers bevelen geven en gehoorzaam zijn." (1992: 968)

De gedachte dat het goede samenleven thuis begint is door verschillende christelijke denkers uitgewerkt. Een voorbeeld is de 16e-eeuwse calvinist Johannes Althusius. Hij ontwikkelde in zijn *Politica* (1603) een politieke theorie waarin hij een centrale rol toedicht aan het gezin. Zijn boek begint met het voorbeeld van een kind dat naakt ter wereld komt en zonder hulp zelfs de borst van zijn moeder niet kan bereiken. Eenmaal volwassen, blijft het afhankelijk van anderen voor alles wat nodig is voor een comfortabel leven. Afhankelijkheid van anderen en de noodzaak om ons te verbinden vormen volgens Althusius de basale elementen van het samenleven. Het leven in afhankelijkheid en het verbinden met anderen leren we in eerste plaats in het gezin.

Een derde verbindend element is dat de overheid weliswaar een gewichtige, maar toch bescheiden functie vervult in de maatschappij. In het protestants en katholiek politieke denken gold een overheid van bescheiden afmetingen als ideaal. Ondersteuning van de armen, onderwijs en ge-

zondheidszorg werden beschouwd als het terrein van familie en in tweede instantie van de kerk. "Wie niet voor de eigen familie zorgt, zelfs niet voor huisgenoten, heeft het geloof verloochend", aldus de apostel Paulus in de brief aan Timotheüs (1 *Timotheüs* 5,8). Verderop in deze brief zegt hij dat alleen weduwen zonder familieleden in aanmerking zouden moeten komen voor steun van de kerk (1 *Timotheüs* 5,16). Het is daarom niet vreemd dat in de christelijke politieke traditie niet de overheid, maar de familie primair verantwoordelijk werd gehouden voor het verlenen van zorg en praktische of financiële steun. Pas als deze verbanden tekortschoten zou de overheid moeten zorgen voor een fatsoenlijke basis van bestaan. Die situatie zou bij voorkeur tijdelijk moeten zijn, tot familie en gezin weer in staat waren hun verantwoordelijkheden na te komen. De bescheiden rol van de overheid gold in het bijzonder voor het vervullen van taken in de opvoeding en verzorging van kinderen. Abraham Kuyper en geestverwant Herman Bavinck stonden bijvoorbeeld bijzonder kritisch ten opzichte van initiatieven waarbij opvoedingstaken uit handen van ouders werden genomen. Vanzelfsprekend wezen ze het idee van staatsopvoeding af. Dat zou ertoe leiden dat "bastaardij levensregel [werd]" en het gezin zou verdwijnen. Bavinck (1923) stelde zich die situatie al levendig voor:

"De man leeft op zichzelf, en de vrouw leeft op zichzelve. Men spijst in publieke gelagzalen, en kiest zijn slaapstede naar de hartstocht wenkt. Zoo vervalt alle reden om een Huisgezin op te zetten."

In de christelijke politieke traditie wordt nog een andere reden genoemd om de omvang van de overheid te begrenzen. Wanneer collectieve voorzieningen te veel gaan leunen op een overheid die dwingt tot deelname of bijdrage, stijgt de belasting- en regeldruk en dooft het particuliere initiatief uit. Kuyper sprak zelfs van een staat "als een woekerplant die (…) alle leven opslorpt" (1925: 84). Door de staatsbemoeienis binnen de perken te houden kunnen burgers zichzelf en hun familie onderhouden. Ook houden burgers zo tijd en financiële middelen over om zich in te zetten voor de maatschappij. Hierdoor kan een *civil society* opbloeien die de overheid ontlast en een onmisbare oefenplek biedt voor burgerschap. In kerken, verenigingen en informele organisaties leren mensen zich immers inzetten voor collectieve doelen, wordt onderling vertrouwen tussen burgers gecultiveerd en worden normen en waarden overgedragen. Dit 'sociaal kapitaal' is, meer dan financieel kapitaal, op lange termijn bepalend voor de economische groei en de ontwikkeling van onze democratische instituties.[1] Overigens vloeit de keuze voor een kleinere overheid niet voort uit een exacte berekening van de plussen en minnen, als zo'n berekening al mogelijk zou zijn. Het is allereerst een principiële keuze die draait om de vraag hoe we collectieve actie en solidariteit willen organiseren. Willen we dat de staat hierbij alle initiatief naar zich toetrekt, zoals bijvoorbeeld in Scandinavië, of kiezen we voor een model waarin collectieve actie 'bottum up' ontstaat?

3. Een spannend ideaal

In een bloeiende samenleving zijn de gezinnen sterk en de overheid klein. Dat is in een notendop het ideaal van een christelijke maatschappijvisie. Ideaal en werkelijkheid liggen echter ver uiteen.

---

[1] De Amerikaanse socioloog Robert Putnam onderbouwt dit verband in zijn boek *Making democracy work* (1993).

Dat komt in de eerste plaats door de kloof tussen het christelijke denken over de samenleving en de realiteit van een seculiere meerderheidscultuur. Abraham Kuyper riep in zijn tijd op om de seculiere cultuur te confronteren met een stevig geluid. Hij maakte zich – toen al! – zorgen over het feit dat "de echtscheiding gemakkelijker, de opvoeding meer uithuizig, de kinderen onafhankelijker worden (…) niet slechts feitelijk doorwerkt, maar met een goedigen lach door het publiek begroet wordt, soms zelfs vurig wordt bepleit" (1907: 448). Deze ontwikkeling kon volgens Kuyper slechts worden gestuit door een terugkeer naar Gods Woord in gezinnen en christelijk onderwijs, zo schreef hij in een serie artikelen met als titel 'Antirevolutionair, ook in uw huisgezin'. Van de kant van de overheid moesten tegenover de seculiere tijdgeest Bijbelse normen worden gesteld. Deze houding riep natuurlijk een tegenreactie op. Lang was sprake van een ware cultuurstrijd tussen christenen en 'heidenen'. Inmiddels zijn de toon en de ambities van veel christenen bescheidener geworden. In het spreken en handelen van christenen en christelijke organisaties wordt, meer dan in het verleden, rekening gehouden met de maatschappelijke realiteit. Bovendien erkennen we dat opvattingen over wat voorheen als scheppingsordeningen werden beschouwd, toch soms verschuiven. Zo denken christenen tegenwoordig anders over de maatschappelijke participatie van vrouwen, de zorgende rol van vaders of over voorbehoedsmiddelen. Meer dan vroeger is er verschil van inzicht over de toepassing van de Bijbel op concrete ethische en politieke vraagstukken.

Een goede samenleving bestaat uit sterke gezinnen

Er gaapt echter nog een andere kloof tussen ideaal en werkelijkheid. Die kloof loopt tussen de 'theorie' van de christelijke maatschappijvisie en de praktijk van christelijk geïnspireerde maatschappelijke actie. Deze kloof wordt bijvoorbeeld manifest in het spreken van christenen over sociale gerechtigheid in relatie tot de overheid. Op goede Bijbelse gronden zetten steeds meer christenen zich in voor sociale gerechtigheid, bijvoorbeeld door actie te voeren voor klimaatbeleid of de barmhartige opvang van vluchtelingen. Veel aandacht gaat daarbij uit naar de rol van de overheid. Al snel wordt daarbij gedacht in termen van het juridische stelsel: men vraagt van de overheid of de rechter actie om (mensen)rechten vast te leggen en te beschermen, zo nodig met sancties. Deze benadering wordt expliciet verwoord in het artikel 'Recht en Bijbelse gerechtigheid als opdracht in de hedendaagse samenleving' in *Radix* (Jongeneel-Amerongen 2019).

Ook in het politieke domein is deze reflex, waarbij de overheid wordt ingezet als instrument van sociale gerechtigheid, zichtbaar. Zo is in het recente politieke handelen van christelijke politieke partijen, waaronder mijn partij de ChristenUnie, veel aandacht voor barmhartigheid en de zorg van de overheid voor de zwakkeren in de samenleving. Christen-politici vragen regelmatig om een actieve en assertieve rol van de overheid, met name in het sociale domein. Deze gerichtheid is in het voorbijgaan wel bestempeld als 'christelijk-sociaal', waarmee echter onvoldoende recht wordt gedaan aan deze term. Het christelijk-sociaal denken behelst namelijk een diepgewortelde opvatting over de maatschappelijk ordening. Een opvatting waarin naast de overheid ook anderen, in het bijzonder werkgevers en werknemers, een verantwoordelijkheid dragen voor het creëren van rechtvaardige sociale verhoudingen (Kuiper 2011).

4. Het hart van de zaak

De inzet van de overheid als instrument voor sociale gerechtigheid staat op gespannen voet met het oorspronkelijke christelijke ideaal van een kleine overheid en een sterke samenleving. Door verzoeken van individuele christenen en christen-politici om 'recht te doen' rechtstreeks te richten aan de overheid wordt voorbijgegaan aan andere sociale verbanden, in het bijzonder familie en gezin. Wat verklaart het passeren van deze sociale verbanden?

Een mogelijke verklaring hiervoor is een verschuivende interpretatie van de Bijbel. Zorgethica en theologe Sanne Rodenburg merkte bijvoorbeeld in *Trouw* op dat de plicht om naastenliefde te betonen aan onze familieleden helemaal niet zo eenduidig is af te leiden uit de Bijbel. Want wie is onze naaste? Wie zorgt, wordt automatisch tot naaste, zo leert volgens haar het verhaal van de barmhartige Samaritaan. Moreel plichtsbesef om te zorgen voor familieleden is bovendien cultuurgebonden, zo stelt Rodenburg (*Trouw*, 29 november 2018). Het is waar dat opvattingen over wat voorheen als scheppingsordeningen werden beschouwd, soms verschuiven. Aan de andere kant zijn de eerder geciteerde Bijbelteksten er vrij duidelijk over dat familieleden en huisgenoten *in ieder geval* onze naasten zijn. Dat gezinsleden de plicht hebben voor elkaar te zorgen is algemeen aanvaard en bovendien wettelijk verankerd in de onderhoudsplicht, vastgelegd in artikel 1:392 van het Burgerlijk Wetboek.

Het goede samenleven begint in gezinnen

Een verklaring die wellicht meer hout snijdt, is de afnemende kracht van sociale verbanden. Sociologen als Ulrich en Elisabeth Beck, Zygmunt Bauman en Anthony Giddens wijzen op het 'vloeibaar' worden van sociale banden, door secularisering en individualisering. Dat proces gaat niet voorbij aan gezin en familie. Individuele emotionele behoeftes en de vrijheid om het eigen leven vorm te geven zijn centraal komen te staan in de partnerrelatie. Een belangrijke consequentie van die vrijheid is de toename van het aantal echtscheidingen en, vaak daaruit voortvloeiend, alleenstaand ouderschap. Het vloeibaar worden van sociale verbanden leidt tot lossere banden tussen familieleden, maar ook tot een krimp van het zogeheten 'maatschappelijk middenveld' of de *civil society*. De Amerikaanse socioloog Robert Putnam schetst deze ontwikkeling treffend in zijn boek 'Bowling Alone' (Putnam 2000 in Kennedy 2010). Door de minder sterke onderlinge banden, maar ook door de toegenomen arbeidsparticipatie, zijn families en andere sociale verbanden volgens velen inmiddels veel minder dan vroeger in staat om zorgtaken te vervullen. Om een 'Verelendung' van de bevolking te voorkomen zou de overheid, ook volgens veel christenen, in een zeker minimumniveau van sociale voorzieningen moeten voorzien.

De min of meer autonome erosie van sociale verbanden is echter maar een deel van het verhaal. Want ook de overheid zelf is debet aan de verminderde spankracht van sociale verbanden. De Moderne Tijd (1800-heden) wordt gekenmerkt door een ongekende groei van ons levenspeil, maar ook van een groei van de overheid. De economische groei schiep een enorme vraag naar collectieve voorzieningen, zoals wegen en onderwijs, waar de overheid gaandeweg in is gaan voorzien. Hierdoor steeg de collectieve lastendruk van 10% van het Bruto Binnenlands Product na de Eerste Wereldoorlog tot 38 cent van elke verdiende euro in 2018 (CPB

2015; CBS 2019). Daarmee hoort Nederland wereldwijd bij de landen met de hoogste collectieve lastendruk (OECD 2018).

Ondanks de stijgende belastingen zijn steeds meer mensen betaalde arbeid gaan vervullen. Dit komt doordat niet primair de totale belastingdruk maar het belastingpercentage dat wordt betaald over de laatstverdiende euro (de marginale druk) bepalend is voor de keuze van huishoudens om extra betaald werk te verrichten. De overheid heeft de afgelopen decennia met allerlei fiscale instrumenten de marginale belastingdruk per huishouden gedifferentieerd om de arbeidsparticipatie steeds verder te stimuleren. Daarnaast is door de flexibilisering van de arbeidsmarkt, diploma-inflatie en de terugtrekkende verzorgingsstaat de toekomst onzeker geworden voor het middenklasse gezin. Voor behoud van de sociaaleconomische positie – het hoogst haalbare – zijn twee inkomens broodnodig. De druk om (meer) te werken neemt in het bijzonder toe bij startende gezinnen, wiens uitgangspositie slechter is dan die van voorgaande generaties, door onder meer de krappe woningmarkt, strengere hypotheekvoorwaarden en studieschuld.

Door de toegenomen arbeidsparticipatie, mede aangejaagd door fiscale prikkels, ervaren gezinnen een steeds hogere tijdsdruk. De combinatie van werk, huishoudelijke taken, kinderen verzorgen en naar school brengen legt een steeds groter beslag op de agenda. De tijd die ouders besteden aan de combinatie van betaalde arbeid, huishoudelijke taken en zorgtaken is sterk toegenomen (Buckx 2011; Roeters 2017). De combinatie van financiële druk en tijdsdruk is voor veel gezinnen te veel. De helft van de jonge ouders voelt zich opgejaagd. Volgens de Sociaal Economische Raad houdt ook de toename van burn-out-klachten verband met de combinatie van werk en zorgtaken (SER 2016).

De rol van de overheid is idealiter beperkt

5. Houd vast aan je idealen

Christelijke denkers, zoals Augustinus, Althusius, Kuyper en, in het meer recente verleden politieke leiders als André Rouvoet en Kars Veling, spraken over een overheid met een beperkt mandaat en een samenleving die steunt op krachtige gezinnen. De realiteit is echter anders. Kan de spanning tussen dit ideaal en de werkelijkheid worden opgelost?

Het nauwkeuriger formuleren van het ideaal lost de spanning in ieder geval niet op. Verschillende moedige pogingen (Rouvoet 1994; Veling 1987; Paas 2007; Kuiper 2011) om de grenzen van de overheidstaak scherper af te bakenen hebben bijvoorbeeld weinig doorwerking gehad in de praktijk van het christelijke politieke handelen. Ook het ontkennen van de spanning tussen ideaal en werkelijkheid is niet vruchtbaar. Discussies over het vermeende linkse of rechtse profiel van christelijke politieke partijen worden al te vaak beslecht met vage platitudes als 'we zijn niet links of rechts, maar – vul in – christelijk-sociaal, christendemocratisch, christelijk-humaan of hoopvol realistisch'. De spanning, zo stel ik, kan alleen kan worden opgelost door een radicale terugkeer naar het ideaal zelf: een kleine overheid en een sterke samenleving, gedragen door gezinnen.

De weg terug naar dit ideaal vergt een herijking van de agenda van christelijke maatschappelijke actie. Sociale gerechtigheid of zelfs het doen van 'werken van barmhartigheid' zouden geen focuspunten van christelijke maatschappelijke actie moeten zijn. Beide doelen kunnen beter via

een omweg worden bereikt, namelijk door het versterken van gezinnen. Die zijn immers veel beter dan de overheid of parachristelijke organisaties in staat om de armen, kwetsbaren, eenzamen en verdrukten in het land naastenliefde te betonen en zo daadwerkelijk recht te doen.

Het versterken van gezinnen begint in de eerste plaats aan de keukentafel. De verantwoordelijkheid voor het beschermen van het goede leven in gezinnen ligt primair bij gezinnen zelf. Gezinnen moeten zuinig zijn op zichzelf, scherpe keuzes maken en de juiste prioriteiten leggen: bij de partnerrelatie, kinderen en de zorg voor naaste familieleden. Dat alles vergt een cultuuromslag, waarin de overheid ook een rol heeft, door een moreel beroep te doen op gezinnen en door verantwoordelijkheden juridisch beter vast te leggen. Dit laatste kan bijvoorbeeld door de wettelijke onderhoudsplicht nog eens tegen het licht te houden. Duitsland zou daarbij als voorbeeld kunnen dienen: Duitse gemeenten mogen de kosten van uitkeringen op (ex-)partners en verwanten in de verticale lijn[2] verhalen (Peutz 2014). Dit betekent dat kinderen verplicht kunnen worden om financieel bij te dragen aan het onderhoud van hun ouders. In Nederland is deze verhaalsmogelijkheid beperkt tot (ex-)partners onderling en tussen ouders en hun minderjarige kinderen.

Voorts vergt het versterken van gezinnen niets minder dan een fiscale reformatie. "Wie veel belasting heft, richt het land ten gronde", wist de wijze koning Salomo al (*Spreuken* 29,4, HSV).

De overheid kan meer doen om gezinnen te versterken

Tijdens de Reformatie werd dit Bijbelse principe herontdekt. Luther en Calvijn formuleerden scherpe kritiek op het door de eeuwen heen gegroeide feodale systeem waarin arme boeren en burgers zuchtten onder onredelijke belastingen en herendiensten, terwijl kerkelijke en wereldlijke machthebbers in luxe leefden. Calvijn waarschuwde de vorsten van zijn tijd om niet te veel belasting te heffen en spaarzaam te zijn met belastinggeld, omdat het "bijna het bloed van het volk is, hetwelk niet te sparen een zeer harde onmenselijkheid is". (2006: 395) Luther protesteerde met name tegen het gebruik van inkomsten uit kerkelijke belastingen voor het kopen van bisschopstitels en de bouw van de Sint-Pieter in Rome. Overigens werd de protestantse kritiek op de buitensporige lastendruk uiteindelijk door de katholieke kerk overgenomen.[3]
Ons huidige belastingstelsel is echter weer terug bij af: de belastingdruk is hoger dan ooit. Ook wordt in ons stelsel een te groot gewicht toegekend aan arbeidsparticipatie. Een proportionele prikkel tot betaalde arbeid kan mensen uit afhankelijkheidssituaties bevrijden, maar de huidige, overmatige prikkel leidt tot onredelijke verschillen in belastingdruk en een onderwaardering van niet-betaalde arbeid. Deze disbalans moet worden gecorrigeerd, bijvoorbeeld door een

---

[2] De verticale lijn van verwantschap betreft: grootouders, ouders en kleinkinderen. De horizontale lijn: broers, zussen, neven en nichten etc.

[3] In *Rerum novarum* (Paus Leo XIII 1891: §30) wordt stelling genomen tegen "buitensporige directe en indirecte belastingen" aangezien deze in strijd zijn met het recht en de menselijkheid. Een "matig opleggen en billijke verdeling van belastingen" bevordert daarentegen de welvaart van staten (Paus Leo XIII 1891: §26).

belastingvrij bestaansminimum voor gezinnen. Zo krijgen burgers meer armslag om verantwoordelijkheid te dragen voor zichzelf en de samenleving. De resulterende vermindering van de belastinginkomsten is een langetermijninvestering in het sociaal kapitaal van de samenleving. Voor gezonde overheidsfinanciën zal de fiscale herwaardering van sociale verbanden hand in hand moeten gaan met een overdracht van taken van de overheid naar de burger. Dit is bij voorkeur een geleidelijk proces. Wanneer overheidstaken al te rigoureus 'over de schutting' worden gegooid naar verraste en onvoorbereide burgers kan de sociale gerechtigheid immers onder druk komen te staan. Markt, samenleving en overheid moeten de tijd krijgen om nieuwe vormen van solidariteit en coöperatie te (her)ontdekken, waarbij het zwaartepunt van collectieve actie op lange termijn verschuift naar samenleving en markt (Van Putten en Beekers 2014).

Maar de overheid kan meer doen om gezinnen te versterken. Bescheidenheid siert de overheid daarbij. Ze kan gezinnen helpen om, binnen de ruimte die ze hebben, verstandige keuzes te maken en zelf hun verantwoordelijkheden waar te maken. Dit kan de overheid doen door lichte en laagdrempelige vormen van hulp te geven (bij de opvoeding of partnerrelatie). Daarbij neemt de overheid de regie niet over, maar helpt ze gezinnen zelf hun verantwoordelijkheid te nemen. Denk bijvoorbeeld aan voorlichting door de verloskundige over de gevolgen van het krijgen van een baby voor de partnerrelatie. Gezinnen en ouders kunnen ook prima elkaar helpen. Er zijn allerlei mooie initiatieven die opbloeien. Een voorbeeld is de stichting Samen Thuis, van twee stiefouders. Zij coachen andere stiefouders en organiseren ontmoetingsdagen voor stiefouders. De overheid kan deze initiatieven aanjagen en faciliteren. Deze vormen van hulp zijn in het belang van gezinnen zelf, maar kunnen ook een beroep op zwaardere vormen van hulp, met bijbehorende kosten, voorkomen.

In mijn boek 'Gezinskapitaal' (Wijmenga 2018) staan meer aanbevelingen om gezinnen te versterken. De ondertitel 'de herontdekking van de waarde van familiebanden in onze tijd' weerspiegelt mijn hoop en verwachting dat elk gezin de kiemcel kan zijn van een ideale, bloeiende samenleving.

Drs. L. Wijmenga is werkzaam bij het wetenschappelijk instituut van de ChristenUnie.
E: laurenswijmenga@christenunie.nl

Literatuur

Althusius J. (1995) [1964]. *Politica*. Vert. F.S. Carney. Boston: Boston Beacon Press.

Aristoteles (1999). *Politica*. vert. Benjamin Jowett. Batoche Books.

Augustinus (1992) [1983]. *De stad van God*. Vert. dr. G. Wijdeveld. Baarn: Uitgeverij Ambo.

Bavinck, H. (1912) [1908]. *Het christelijke huisgezin*. Kampen: J.H. Kok.

Buckx, F. (red) (2011). *Gezinsrapport 2011. Een portret van een gezinsleven in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Calvijn, J. (2006). *De Institutie- boek IV*. Vert. dr. A. Sizoo. Middelburg: Stichting de Gihonbron.

Centraal Planbureau (2015). *Herstel Houd aan. Wereldeconomie Onzeker. Macro Economische Verkenning 2016*. Den Haag: Centraal Planbureau en Sdu uitgevers.

Centraal Bureau voor de Statistiek (2019). <cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/13/overschot-overheid-in-2018-gestegen-naar-1-5-procent> [17 oktober 2019].

Jongeneel-Amerongen, M. van (2019). Recht en Bijbelse gerechtigheid als opdracht in de hedendaagse samenleving. *Radix* 45-1, 21-30.

Kennedy, J.C. (2010) [2009]. *Bezielende verbanden*. Amsterdam: Bert Bakker.

Kinneging, A. (2009) [2005]. *Geografie van goed en kwaad*. Houten: Het Spectrum.

Kuyper, A. (1907) [1879]. *Ons Program*. Hoveker en Wormser.

Kuyper, A. (1925) (1899). *Het calvinisme*. Kampen: J.H. Kok

Kuiper, R. (2011). *Dienstbare politiek*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief.

Murdock, G.P. (1949). *Social Structure*. New York: The Macmillan Company.

Organisation for Economic Co-operation and Development (2018). <oecd.org/tax/revenue-statistics-2522770x.htm> [18 oktober 2018].

Paas, S. (2007). *Vrede Stichten*. Zoetermeer: uitgeverij Boekencentrum.

Paus Leo XIII (1891). *Rerum novarum. Over kapitaal en arbeid*. <https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=600&doc=651>[11 december 2019]

Peutz, A. (2014). Solidariteit tussen ouderen en hun kinderen. Recht op wederzijdse zorg of slechts een morele plicht? <arno.uvt.nl/show.cgi?fid=134445> [18 oktober 2019].

Poppel, F. van (2012). *De familie doorsnee tegen het licht. Inaugurele rede*. Den Haag: Ando.

Plato, (2012). *Politea*. vert. Gerard Koolschijn. Atheneaeum - Polak & van Gennep.

Putnam, R.D. (1993). *Making democracy work, civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton university Press.

Putten, R. van en **Beekers, W.** (2014). *Coöperatiemaatschappij. Solidariteit organiseren in de 21e eeuw*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief.

Rodenburg, S. (2018). Naastenliefde is geen staatszaak: 'Je kunt het niet afdwingen'. *Trouw*. 29 november 2018.

Rouvoet, A. (1994). *Reformatorische Staatsvisie*. Nunspeet: Marnix van St. Aldegonde stichting.

Roeters A. (2017). *Een week in kaart. Editie 1*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Sociaal-Economische Raad (2016). *Een werkende combinatie. Advies over het combineren van werken, leren en zorgen in de toekomst*. Den Haag: Sociaal-Economische Raad.

Steensma et al. (1998). *Werken aan een Rotvast Gezinsbeleid*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief.

Veling, K. (1987). *De dienst van de overheid. Aard en grenzen van de overheidstaak*. Barneveld: De Vuurbaak.

Wijmenga, L. (2018). *Gezinskapitaal. De herontdekking van familiebanden in deze tijd*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief.